

A háború és a politika viszonyrendszere

A tanulmány a politikumnak a hadügyet meghatározó szerepét tárgyalja Carl von Clausewitz A háborúról című művének segítségével. A politikum mindig meghatározza a katonai műveleteket – Clausewitz szavaival élve: „A háború a politika más eszközökkel való folytatása csupán. Látjuk tehát, hogy a háború nem pusztán politikai aktus, hanem valóságos politikai eszköz, a politikai érintkezés folytatása, annak más eszközökkel való megvalósítása.” (Clausewitz, 2013: 54)

Kulcsszavak: Carl von Clausewitz, A háborúról, háború, politika

The Relationship between War and Politics

This paper focuses on the relationship between politics and military affairs by analysing Clausewitz's work entitled On War. Military operations are always determined by politics – as Clausewitz said: “War is merely the continuation of policy by other means. We see, therefore, that war is not merely an act of policy but a true political instrument, a continuation of political intercourse, carried on with other means.” (Clausewitz, 2013: 54)

Keywords: Carl von Clausewitz, On War, war, politics

A háborús erőszak az emberiség történelmének állandó eleme. A háborúban megjelenő akaratérvényesítés, vagyis a háború eredeti motívumának legfontosabb determináló tényezője a politika, ami mindenkor hatást gyakorol a katonai műveletekre. Carl von Clausewitz porosz katonai teoretikus gondolatai máig alapvető fontossággal bírnak a hadtudományban, a politika és a hadügy kapcsolatáról írt sorai segítik értelmezni és helyesen látni e két terület igen szoros, elválaszthatatlan alá-fölé rendeltségi viszonyát. *A háborúról* című művében a politika végig hangsúlyos szerepet játszik, irányításával a háború a politikai akarat megvalósításának legfontosabb eszközévé válik: a politika tehát kijelöli a célt, amelyet a háborúval mint eszközzel kíván elérni, „egyszóval a hadművészet a maga legmagasabb álláspontján

* A hadtudományok doktora, egyetemi docens, NKE Hadtudományi és Honvédtisztképző Kar, Hadászati és Hadelméleti Tanszék; e-mail: forgacs.balazs@uni-nke.hu; ORCID ID: 0000-0001-5795-3281

politikává válik, de természetesen olyanná, amely mindenféle jegyzékek készítése helyett csatákkal szolgál.” (Clausewitz, 2013: 670)

Carl von Clausewitz élete

Carl von Clausewitz 1780. június 1-jén született Burgban. Apja adószedő volt, akinek tiszti beosztását háborús sérülései miatt szüntették meg, viszont ez állhat annak hátterében, hogy a család hat gyermeke közül három szolgált katonaként a porosz állam fegyveres erejében. Clausewitz gyermekkoráról kevés adatot ismerünk, viszont későbbi életéből következően a kutatók inkább egyszerű, a kötelességek elsődlegességén alapuló családi életet, mintsem intellektuális nevelést feltételeznek. Clausewitz 1792-ben tisztjelöltként került be a 34. gyalogezredbe, ahol – mint tiszt – egyik bátyja is szolgált. (Paret, 2007: 19) (Stoker, 2014: 4–5) A *Fahrenjunkerek*, azaz zászlósifjúk olyan kadétkok voltak, akiket a katonai nevelőintézetek helyett a csapatoknál – főleg gyakorlati képzés keretében – képezték ki. Első élményei a háborúról ugyanebből az évből származtak: Poroszország az első koalíció tagjaként bekapcsolódott a Franciaország elleni hadjáratba, ahol Clausewitz ezredét is bevetették. A háborús körülmények között a tiszti rangsorban gyorsan emelkedő ifjú katona 1795-től helyőrségi szolgálatba került, amely során hiányos ismereteit autodidakta módon kezdte pótolni. Parancsnokai pozitív véleménnyel voltak róla, s ennek köszönhetően 1801-ben Berlinbe, a Hadiakadémiára vezényelték. A kétéves képzés ideje alatt ismerkedett meg az iskola parancsnokával, Gerhard von Scharnhorst alezredessel, aki, amellet hogy tanára volt Clausewitznek, a fiatal és tehetséges tiszt pártfogójává is vált. Az iskolát 1803-ban kiváló minősítéssel végezte el, ezután Nagy Frigyes unokaöccse, Ágost herceg adjutánsa lett. A herceg mellett találkozott a porosz elit világával, elmélyült műveltsége, megismerte a nagypolitikát, valamint találkozott későbbi feleségével, Marie von Brühl grófnővel is. (Perjés, 1983: 25–38)

Az 1806-os Napóleontól elszenvedett vereséget a porosz katonák óriási traumaként élték meg. Az 1806. október 14-i, Jéna és Auerstädt melletti csatavesztés, az 1807. július 9-én megkötött tilsiti békeszerződés, valamint a porosz fegyveres erő létszámát 42 ezer főben maximalizáló 1808. szeptember 8-i párizsi konvenció – a korábban európai nagyhatalomként számon tartott – Poroszországot második vonalbeli európai állammá változtatta. A vereség után Ágost herceget Franciaországba internálták, ahová Clausewitz is elkísérte. 1807-ben tértek haza, és Clausewitz hamar részévé vált a porosz államot újjászervező értelmiségnek. A Vom Stein és Von Hardenberg vezette reformok az egész országot érintették: megszűnt az örökös jobbágyság, lehetővé vált a szabad iparüzés, megszervezték a minisztériumokat, mint a modern államigazgatás legfontosabb egységeit, valamint megalapították a berlini egyetemet. A katonai vereség nyomán kibontakozó reformok természetesen nem hagyták érintetlenül a porosz hadügyet sem, amelyben szintén mélyreható változások indultak el. (Forgács, Szem 2015: 24–25)

Clausewitz 1809-ben már a porosz hadügyminisztérium katonai osztályának irodavezetője volt, amely az elindított katonai reformok megvalósításáért létrehozott, Scharnhorst által vezetett Katonai Újjászervezési Bizottságot segítette. A haderőreform után csak a változásokat elfogadni kész tábornokok és tisztek maradhattak a megújult fegyveres erőben, ahol eltűntek a nemesi előjogok, azaz tisztté válhattak polgári származásúak, valamint

kiemelkedően szolgáló altisztek is, és az előmenetel immáron nem a származástól, hanem az iskolázottságtól függött. A bizottság tevékenysége nyomán a megújuló hadsereg tisztikarának megerősítése érdekében kadétiskolát állítottak fel, megszüntették a legénységet sújtó testi fenyegetéseket, új felszerelést és egyenruhát rendszeresítettek, valamint francia mintára megújították a kiképzést, továbbá a katonai kiegészítés rendszereit is. 1810-ben Clausewitz már őrnagy volt, és a Hadiakadémián tanított. (Forgács, Szem 2015: 25–26)

Az Oroszország ellen készülő Napóleon szövetséget, valamint katonai támogatást (egy hadosztályt) kért és kapott a legyőzött Poroszországtól, amelyet a porosz tisztek nagy része, köztük Clausewitz is felháborodással fogadott. Ennek hatására Clausewitz orosz szolgálatban harcolta végig az 1812-es hadjáratot. A franciák visszavonulásakor az üldöző oroszok és a francia erőket biztosító porosz erők között Clausewitz közvetített, amelynek nyomán a két fél megkötötte a porosz csapatok semlegességét biztosító tauroggeni konvenciót, amely elvezette Poroszországot a Napóleonnal való szembeforduláshoz. (Perjés, 1983: 53–54) (Paret, 2007: 230) (Stoker, 2014: 129–144) Clausewitz csak 1815-ben került vissza a porosz hadsereg állományába, addig az orosz–porosz légió tábornoki főnöke volt. (Stoker, 2014: 132–133) A waterlooi hadjáratban azonban immáron ezredesként, a porosz 3. hadtest (Paret, 2007: 247) (Stoker, 2014: 227) tábornoki főnökeként szolgált.

1815 után a Rajna menti porosz haderő koblenzi parancsnokságának tábornoki főnöke lett, majd 1818. május 9-én – Gneisenau javaslatára – kinevezték a berlini Hadiiskola igazgatójának, és ugyanezen év szeptember 19-én előléptették vezérőrnaggyá. (Paret, 2007: 270–271) (Stoker, 2014: 256) Élete fő művén is ezekben az években kezdett el dolgozni, valamint számos tanulmány is született tollából. 1829-ben mégis arra kérte uralkodóját, hogy mentse fel beosztásából, és vezényelje ismét csapatszolgálatra. E kérésnek megfelelően 1830-ban tüzérségi felügyelőnek nevezték ki. (Paret, 2007: 325–326) (Stoker, 2014: 277) Az 1830-as európai események hatására a poroszok egy hadsereget mozgósítottak Gneisenau parancsnoksága alatt, aki Clausewitzet kérte fel a haderő tábornoki főnökévé. (Paret, 2007: 399) (Stoker, 2014: 277) A táborba szállt sereget a lengyel felkelés leverése után leszerelték, a megromlott egészségű Clausewitz így hazatérhetett. Az 1830–1831-es nagy kolerajárvány azonban vele is végzett: 1831. november 16-án, Breslauban¹ halt meg.

A háborúról

Carl von Clausewitz *A háborúról (Vom Kriege)* című műve a hadtudomány egyik legnagyobb hatású alkotása. A szerző a művet – felesége visszaemlékezése szerint – már 1810-ben elkezdte írni, majd a napóleoni háborúk befejezése után, 1816-ban folytatta. A mű *Értesítéséből* tudjuk, hogy Clausewitz 1827-től megkezdte a nyolc könyvre² tagolt mű átdolgozását; erről azonban keveset tud a hadtudomány. Az *Értesítés* mellett talált „jóval újabb keltezésű fogalmazványban” (Clausewitz, 2013: 33) arról szólt Clausewitz, hogy „egyedül az első könyv első fejezetét tekintem befejezettnek; ez, ha mást nem is, legalább az irányt megmutatja, amelyet mindenütt követni akartam.” (Clausewitz, 2013: 33) A mű

¹ Ma: Wrocław.

² 1. könyv: *A háború természetéről*; 2. könyv: *A háború elméletéről*; 3. könyv: *A hadásatról általában*; 4. könyv: *Az ütközet*; 5. könyv: *A haderő*; 6. könyv: *A védelem*; Vázlatok a 7. könyvhöz: *A támadás*; 8. könyv: *A haditerv*.

befejezetlenségében is monumentális (a maga nemében az első modern kori) kísérlet, hogy összefoglalja a 19. század első felének hadművészetét. Az átdolgozás fő szempontjait az *Értesítésben* rögzítette Clausewitz:

*„Az első hat, már letisztázott könyvre úgy tekintek, mint meglehetősen formátlan tömegre, amely egyszer még mindenképpen átdolgozásra szorul. Ezen átdolgozás során a háború kettős jellegét mindenhol szigorúan szem előtt tartom majd, és ezáltal minden gondolat pontosabb értelmet, meghatározott irányt, szabatosabb használatot kap. [...] A háborúknak e ténylegesen fennálló különbségén kívül azt a gyakorlat szempontjából ugyancsak szükséges szempontot is rögzítenünk kell, hogy a háború **nem más, mint az állampolitika más eszközökkel való folytatása** [kiemelés Clausewitz-től]. Ha mindenütt fenntartjuk, ez a szempont egységessé teszi a szemléletet, és minden könnyebben kibogozhatóvá válik. Bár ezt a szempontot főként a nyolcadik könyvben tárgyaljuk majd, de már az első könyvben ki kell fejtenünk, és figyelembe kell vennünk az első hat könyv átdolgozásánál. E tervezett átdolgozással sok sallang el fog tűnni az első hat könyvből, egyes hézagok és hasadások összehúzódnak, egyes általános dolgok pedig határozott formát ölthetnek.”* (Clausewitz, 2013: 31)

A háború és a politika viszonyrendszere Clausewitz művében

Tanulmányunk témája, vagyis a háború és a politika viszonya szempontjából *A háborúról* című alkotás 1. és 8. könyve meghatározó. A mű első könyvének – amely a háború természetének kérdéskörét járja körül – első fejezetében a háború fogalmát Clausewitz a következőképpen határozta meg: „A háború tehát az erőszak alkalmazása, aminek célja, hogy az ellenfelet saját akaratunk teljesítésére kényszerítsük.” (Clausewitz, 2013: 39) A *Mi a háború?* című fejezetben a szerző közvetlenül a háború fogalmának definiálása után a háborús erőszak működését vizsgálta: megállapította, hogy a háborús erőszak a végletekre tör, és ezt a folyamatot három kölcsönhatás fokozza. Az *első* abban áll, hogy „...az egyik fél törvényt szab a másik számára, kölcsönhatás keletkezik, melynek fogalma szerint e tényezőnek a végletekig kell fokozódnia”, (Clausewitz, 2013: 41) azaz az egymással konfliktusban álló ellenfelek, győzelmük kivívásához, egyre növekvő mértékben – egymást gerjesztő hatással – alkalmaznak erőszakot. A *második* kölcsönhatásról így írt: „Mindaddig, amíg az ellenfelet le nem győztem, rettegmem kell attól, hogy ő tör le engem, hogy tehát nem vagyok többé a magam ura, hanem ő szab törvényt nekem, ahogy én is tenném övele.” (Clausewitz, 2013: 42) Vagyis a háborús erőszakot gerjesztő interakció lényege abban rejlik, hogy a felekre kényszerítően hat az a saját létükkel kapcsolatos bizonytalanság, amely addig áll fenn, ameddig ellenfelüket védtelenné nem teszik. Az ellenfél leveréséig ugyanis mindkettő attól tart, hogy ellenfele ugyanezt teszi vele, így a felek kénytelenek a végsőkig fokozni a háborús erőszakot.

„Feltéve, hogy ily módon sikerül nagy valószínűséggel megállapítanunk az ellenfél ellenálló erejének nagyságát, ehhez mérten tudjuk megszabni saját erőfeszítésünket: vagy fokozni azt, vagy – abban az esetben, ha erre nem vagyunk képesek – fokozni, amíg csak lehetséges. Ámde ugyanezt teszi az ellenfél is: mindkét oldalon kölcsönös fokozásra kerül sor, amelynek, legalábbis elméleti alapon, újra a végletekre kell törnie.” (Clausewitz, 2013: 42)

A végletekre törő, erőszakot fokozó *harmadik* kölcsönhatás tehát abból indul ki, hogy a szemben álló ellenfelek kölcsönösen tisztában lehetnek ellenfelük valószínű ellenálló erejével, ezért mindkettő addig fokozza az erőfeszítéseit, míg a másik fél fölé nem kerekedik, vagy amíg csak bírja. A végletekig törő erőszak tulajdonképpen maga az abszolút háború kategóriája, amely azonban csak elméleti síkon létezik.

A porosz katonai teoretikus a háborús erőszakot gerjesztő három kölcsönös ráhatás bemutatása után azonnal visszatért a valóság változataihoz. (Clausewitz, 2013: 42) Tisztázta, hogy mindez csak akkor következhetne be, ha

„1. a háború teljesen elszigetelt jelenség volna, amely hirtelen keletkezik, és nem függ össze az őt megelőző államérettel; 2. egyetlen vagy egyidejű döntések sorozatából állna; 3. magában foglalna egy önmagában befejezett döntést, és nem lenne rá visszamenőleges hatással annak a politikai helyzetnek a mérlegelése, ami majd követni fogja.” (Clausewitz, 2013: 43)

Röviden szólva: a valóságos háborúban a háborús erőszakot végletekig fokozó erőszak mellett az azt mérséklő tényezők is fellépnek, sőt minél erősebben érvényesülnek a gerjesztő tényezők, annál erősebben jelentkeznek az azokat mérséklők. Mindezek alapján egyetértünk Nagy Miklós Mihállyal, akinek véleménye szerint „...Clausewitznek a háborús erőszakra alkotott logikai rendszere önmagát szabályozó egységes viszonyrendszer, amely belső mechanizmusával akadályozza az erőszak végletekre törését”. (Nagy, 2004: 152)

A politikai célt Clausewitz a háború eredeti indítékeként írta le, amely meghatározza a háborús aktus célját és az erőfeszítések nagyságát is. A háború maga is mindig egy politikai helyzetből indul, és mindig egy politikai motívum hozza létre, „tehát politikai cselekvés!” (Clausewitz, 2013: 53) Ezt a gondolatot tovább fűzve ismét hangoztatta a szerző, hogy a háborúban az erőszak nem „tökéletes, korlátlan, abszolút”, (Clausewitz, 2013: 53) ha ugyanis ez így lenne, azonnal a létrehozása után annak a politikának a helyébe lépne, amely életre hívta.

„Csakhogy ez nem így van, és ez az elképzelés alapjában véve hamis! [...] Gondoljuk meg, ha a háború politikai célból keletkezik, természetes, hogy ez az őt életre hívó első indíték marad az első és legfőbb szempont. Ám a politikai cél ettől még nem válik despotikus törvényhozóvá, alkalmazkodnia kell eszköze természetéhez, ezáltal gyakran teljesen megváltozik, de mindig megmarad olyannak, amit először mérlegelni kell. A politika tehát átszövi az egész háborús tevékenységet, és folyamatosan hatást fejt ki rá, amíg azt a benne lévő robbanékony erők természete megengedi.” (Clausewitz, 2013: 53)

A fentieket mintegy összefoglalva Clausewitz a háborút csupán a politika más eszközeivel való folytatásaként, valóságos politikai eszközként írta le. A politikai szándékot tekintette célnak, míg a háborút az e célt nem nélkülözhető eszköznek. Hangsúlyozta, hogy a politikának is alkalmazkodnia kell eszközeihez, így kerülhető el az, hogy lehetetlent kérjen attól. A politikai jelleg miatt különbözőek a háborúk is, de ezen jelenség hátterében a nép életét befolyásoló tényezők mértékét, valamint a háborút megelőző feszültség nagyságát látta Clausewitz. Összegzőként így fogalmazott:

„Először is: a háborút semmilyen körülmények között sem foghatjuk fel önálló dologként, hanem politikai eszközként kell tekintenünk rá. Csak ezzel az elképzelési móddal lehetséges az, hogy ne kerüljünk ellentétbe az egész hadtörténettel. Ez nyitja fel előttünk az értelmes belátás könyvét. Másodszor: ugyanezen szemlélet megmutatja nekünk, hogy az indítékok és a körülmények alapján milyen különbözőek lehetnek a háborúk.” (Clausewitz, 2013: 55 [kiemelések Clausewitztől])

A mű nyolcadik könyv³ hatodik A (*A politikai cél hatása a hadicélra*) és B (*A háború a politikai eszköze*) fejezeteiben ismét rögzítette Clausewitz, hogy a háborús erőszakot gátló tényezők közül legfontosabb a háború politikai célja, s a metaforákat előszeretettel használó szerző a politika mérséklő erejét így mutatta be:

„A politika ezáltal pusztá eszközt csinál a mindent felülmúló háborúból. A két kézzel és teljes erővel, egyetlen csapásra emelt rettenetes pallos könnyű, kézhez álló karddá, olykor még törre is válik, amellyel a politika váltakozva támad, cselez és elhárít.” (Clausewitz, 2013: 668); ugyanis *„a háború csak egy része a politikai érintkezésnek, tehát egyáltalán nem önálló dolog.”* (Clausewitz, 2013: 667 [kiemelés Clausewitztől])

A háborút ugyanis – véleménye szerint – „csak a kormányok és a népek politikai érintkezése idézi elő.” (Clausewitz, 2013: 667) Ebből kiindulva állította, hogy

„a háború nem más, mint a politikai érintkezés más eszközök vegyítésével történő folytatása. Hangsúlyozzuk, hogy más eszközök vegyítésével, és ezzel egyszersmind azt is állítjuk, hogy a politikai érintkezés nem szűnik meg magával a háborúval, nem alakul át másvalamivé, hanem lényegében továbbra is megmarad, bármilyenek legyenek is alkalmazott eszközei, és a hadicselekmények az ő irányvonalaikhoz kötve haladnak a háborún át a békéig.” (Clausewitz, 2013: 667)

³ Lehetséges értelmezéséről lásd Nagy (2017).

Így tehát a háború megvívásának módjára is hatással van a politika, hiszen

„...a háború alapját képező és fő irányait meghatározó valamennyi tényező politikai jellegű: saját hatalmunk, az ellenfél hatalma, mindkettőnk szövetségei, a népek és kormányok jelleme stb., amint azt az első könyv első fejezetében felsoroltuk, és olyan szorosan összefüggnek a politikai érintkezéssel, hogy attól lehetetlen elválasztani.” (Clausewitz, 2013: 668)

A politika és a háború kapcsolatáról írtak kapcsán fontos megjegyezni, hogy Clausewitz szerint a politika – bár megtehetné – nem avatkozik bele a fegyveres küzdelem végrehajtó szintjén zajló eseményekbe, vagyis a katonai-szakmai szempontok nem oldódnak fel a politikai szándékban. A kérdés vizsgálatakor azt is megjegyzendőnek tartotta a szerző – ahogyan azt Perjés is kiemelte –, hogy a háború a társadalmi élet egyik jelensége, azt vizsgálni csak ebben a keretben érdemes. (Clausewitz, 2013: 669) (Perjés, 1966: 995)

Eberhard Kessel német kutató szintén fontos észrevételeket fűzött Clausewitz tanaihoz. *Die doppelte Art des Kriegs* (A háború kettős jellege) című alaptanulmányában megerősítette Clausewitz fenti megállapításait, miszerint „a háború jellege a politikai célkitűzés jellegétől függ, vagy még inkább függhet, ahogyan fordítva, már a politikai célt is befolyásolja a politikai állapot jellege, amely politikai állapotból a háború ered”. (Kessel, 1987: 159) Az előző gondolatot tovább folytatva könnyen megállapítható, hogy a háború céljának kitűzése is a politikai szándékot tükrözi. Kessel véleménye szerint „ezt az egész dolgot két fő fogalomra lehet felosztani: egyfelől a politikai célra a háború kitörésekor, másfelől pedig a politikának a dolgok állása szerint, alkalmasint változó, a háborús tevékenység során a hadviselésre gyakorolt befolyására”. (Kessel, 1987: 159)

Kessel – Clausewitz alapján – igazolta azt is, hogy „a politika a háború vezetését nem engedi ki kezéből”, (Kessel, 1987: 174) így a fegyveres konfliktus jellegét is befolyásolhatja, adott esetben a háború menete közben meg is változtathatja – természetesen az adott politikai helyzet követelményeihez igazodva. Ez a jelenség kapcsolatban áll a háború kettős jellegével: a politika mérsékelheti a háború célkitűzéseit, így a megsemmisítő hadászatot felválthatja a kifárasztás. (Kessel, 1987: 164) Fontosnak tartotta kiemelni, hogy az egymástól markánsan elkülönülő célú háborúkban érvényre jutó háborús akarat különbözősége a hadviselés alkalmazásában és intenzitásában jelenik meg. (Kessel, 1987: 157) Kessel is elismerte, hogy az adott kor szelleme, kultúrája hatással van annak hadviselésére is; példaként a francia forradalmi háborúk időszakát idézte, ahol a megváltozott politikai, társadalmi, gazdasági és kulturális viszonyok döntő átalakulást hoztak a hadügyben is. A közös elem, ami összeköti a két eltérő stratégiai célú hadviselést, az erőszak, hiszen alkalmazásának mikéntje határozza meg a háború jellegét. (Kessel, 1987: 164–165)

Ez a politikai cél jelenik meg *A háborúról* korábban már említett *Értesítésében*, amely szerint

*„a háború kettős jellege egyrészt abból a célból származik, hogy az **ellenfelet legyőzzük** – tehát hogy politikailag megsemmisítsük, vagy pusztán védekezésre képtelenné tegyük, és a nekünk tetsző béke megkötésére kényszerítsük –, másfelől pedig mindössze abból, hogy **birodalmának határain egyes területeket elfoglaljunk** – tehát hogy ezeket a területeket megtartsuk, vagy békekötésnél hasznos üőkkártyaként játsszuk ki.” (Clausewitz, 2013: 31 [kiemelések Clausewitztól])*

A háború kettős jellegéből – megsemmisítésre, illetve kifárasztásra törekvés – kiindulva elmondható, hogy a mindkettőben érvényre jutó háborús akaratnak egészen különböző irányai jönnek létre, amelyek a hadviselés alkalmazásában és intenzitásában jelennek meg. (Kessel, 1987: 157) A két eltérő jelleg közötti átmenetről Clausewitz is ír (2013: 31): a közös elem mindkettőnél az erőszak, amely Kessel szerint egyesíti a két típust, „ezért válthat át tulajdonképpen a háború egyik fajtából a másikba”. (Kessel, 1987: 169)

Következtetések

Carl von Clausewitz a reguláris porosz hadsereg tábornokaként felismerte, hogy a politika mindvégig hatást gyakorol a katonai műveletekre: a politikai álláspont – a háború tervezésétől annak kirobbanásán és megvívásán át a békekötésig – befolyásolja a fegyveres küzdelmet. A két terület alá-fölé rendeltségét nagyon világosan rögzítette: a porosz katonai felső vezetés tagjaként többször megtapasztalhatta a politikai döntések megkérdőjelezhetetlenségét. A háború természetét vizsgálva Clausewitz leírta, hogy bár lehetséges a politikai szempont megszűnése az abszolút háború elméleti kategóriájában, azonban a valóságban, az igazi háborúban mindig megmarad a politikum irányító szerepe:

„A politikai szempont a háborúval csak akkor szűnhetne meg teljesen, ha a háború pusztán ellenségeskedésből vívott élethalálharc lenne; valójában azonban, amint fent bemutattuk, nem egyéb magának a politikának a megnyilvánulásánál. A politikai szempont alárendelése a katonainak esztelenség volna, mert a politika hozza létre a háborút. A politika az értelem, a háború azonban pusztán eszköz, nem pedig fordítva. Tehát csakis a katonai szempontot rendelhetjük alá a politikainak.” (Clausewitz, 2013: 669)

Felhasznált irodalom

- Clausewitz, C. von (2013): *A háborúról*. Budapest, Zrínyi Kiadó.
- Forgács B., Szem G. (2015): A partizánság Magna Chartája. *Társadalom és Honvédelem*, 19. évf. 3. sz. 19–39.
- Kessel, E. (1987): Die doppelte Art des Kriegs. In Kessel, E.: *Militärgeschichte und Kriegstheorie in neuerer Zeit, ausgewählte Aufsätze*. Berlin, Duncker & Humblot. 157–174.
- Nagy M. M. (2004): A katonai erőszak elmélete és a XX. század. *Múltunk*, 49. évf. 4. sz. 146–175.
- Nagy M. M. (2017): Interpretáció Clausewitz fő művének nyolcadik könyvéhez. *Hadtudományi Szemle*, 10. évf. 1. sz. 98–112.
- Paret, P. (2007): *Clausewitz and his State. The Man, his Theories, and his Times*. Princeton–Oxford, Princeton University Press.
- Perjés G. (1966): Carl von Clausewitz: A háborúról. I–II. *Századok*, 100. évf. 4–5. sz. 990–996.
- Perjés G. (1983): *Clausewitz*. Budapest, Magvető.
- Stoker, D. (2014): *Clausewitz. His Life and Work*. New York, Oxford University Press.